

УДК 336.717

Сеньковська О.

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В ПРОЦЕСІ КРЕДИТУВАННЯ

Розглянуто основи реалізації кредитних відносин як спільність економічних інтересів його учасників, що проявляється у виробничій необхідності, комерційній діяльності та у фінансовій можливості їх з боку як кредитора, так і боржника. Запропоновані конкретні параметри цих мотиваційних факторів стосовно банків-кредиторів та суб'єктів господарювання-боржників.

Ключові слова: суб'єкти кредитних відносин, кредитний процес, кредитні відносини.

Світова фінансова криза та її вплив на економіку України засвідчили необхідність підвищення ефективності грошово-кредитної політики на макроекономічному рівні та її дієвості і якості кредитних портфелів на мікроекономічному рівні. Крім макроекономічних факторів, котрі впливають на процес кредитування, є низка суб'єктивних чинників, спроможних деформувати кількісні та якісні характеристики кредиту, а відтак негативно впливати на економічні процеси в суспільстві.

В основі кредитного процесу лежать об'єктивні економічні інтереси учасників кредитних відносин комерційного банку, з одного боку, і юридичних та фізичних – з іншого. Умовою його успішної реалізації є забезпечення єдності цих інтересів. І навпаки, чим суб'єктивніше будуть організовані кредитні відносини, чим менше вони відповідатимуть об'єктивним економічним інтересам банку і позичальника, тим нижчі будуть результати процесу кредитування, що проявляються, насамперед, у надмірному забезпеченні платіжними засобами суб'єктів господарювання на неповоротній (протермінованій, безнадійній) основі і, як наслідок, у порушеннях товарно-грошової збалансованості, кризах платежів, нестабільності грошової одиниці тощо.

Отже, мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні економічних інтересів суб'єктів кредитних відносин і практичних рекомендаціях щодо їх реалізації.

Проблеми банківського кредитування та організації кредитного процесу досліджували вітчизняні вчені О. Любунь, Т. Вахненко, Г. Возняк, В. Волохов, А. Даниленко, Н. Шелудько та ін. Однак постійні зміни в еко-

номії, світова фінансова криза суттєво вплинули на розвиток кредитування вітчизняної економіки та якість кредитних портфелів банків. Тому проблеми взаємообумовленості й взаємодії суб'єктів кредитних відносин у процесі кредитування потребують всебічного аналізу.

Кредитні відносини базовані на цілком певних правових і економічних інтересах суб'єктів цих відносин, і тільки спільність цих інтересів передбачає їх практичну реалізацію.

Правові інтереси мають подвійну дію. З одного боку, кредитори, користуючись залученими коштами клієнтів для надання позик, мають правове зобов'язання перед ними на весь період кредитування. У випадку неповернення або протермінування позик несуть правову відповідальність перед клієнтами. З іншого боку, боржники, отримуючи позики в тимчасове користування (чужу власність), несуть юридичну відповідальність перед кредитором за вчасне її повернення і сплату відсотків за користування. В реальній практиці і боржники, і кредитори свою правову відповідальність та зобов'язання можуть почергово змінювати, тобто боржники можуть ставати кредиторами, а кредитори – боржниками. Реалізація правових зобов'язань та відповідальностей відбувається з підписанням кредитної угоди між боржниками і кредиторами.

Практична реалізація правової сторони кредитних відносин пов'язана як із правочинністю суб'єктів, так і з правовим полем їх діяльності [3, 23]. Відсутність необхідних законів, волюнтаристське тлумачення чинних, перевищення прав урядовими структурами та посадовими особами породжують суб'єктивізм процесу кредитування.

Недопустимо, з погляду державного правового регулювання кредитних відносин, створювати правовий вакуум між банками і позичальниками.

Отже, якщо правова сторона характеризує зобов'язання та відповідальність за встановлення кредитних відносин, то економічна створює базу для взаємовигідного економічного співробітництва між кредитором і боржником.

Вектори економічних інтересів суб'єктів кредитного процесу можуть, на перший погляд, не співпадати, адже і банки-кредитори, і господарюючі суб'єкти-постачальники є комерційними структурами, основна мета яких – максимальна величина прибутку. Спільність економічних інтересів полягає у виробничій необхідності, комерційній доцільності та у фінансовій можливості в кредитних відносинах як із боку кредитора, так і боржника [1, 54].

Теоретично-методологічні аспекти аналізу взаємовідносин суб'єктів процесу кредитування базовані на таких особливостях їхньої діяльності:

- ✓ по-перше, банки виступають розрахунковими центрами, операторами і посередниками у фінансових операціях своїх клієнтів, які належать до різних галузей та форм власності. Отже, залежність банків від клієнтської бази доволі висока, тому, здійснюючи та-

- кий аналіз, необхідно врахувати особливості діяльності клієнтів банку в тій частині, яка безпосередньо стосується банку: структура капіталу, тривалість виробничого та повного циклу обороту капіталу, необхідність та доцільність залучення кредиту тощо;
- ✓ по-друге, будучи «кровоносними судинами» руху капіталу в ринковій економіці, банки спроможні створювати платіжні засоби, що підлягають державному регулюванню. Дотримання економічних нормативів є чи не центральним завданням будь-якого комерційного банку, а досягнення певного рейтингу на основі виконання економічних показників діяльності – «лакмусовий папірець» для формування клієнтської бази, яка хоче бачити в особі банку надійного партнера;
 - ✓ по-третє, оцінюючи макроекономічну обстановку, банки мають аналізувати внутрішні резерви співпраці з клієнтом, адже обмеження кола клієнтів, яким можна надати позику, призводить до зростання адекватного джерела формування обігових коштів господарюючих суб'єктів – кредиторської заборгованості їй, зазвичай, протермінованої;
 - ✓ по-четверте, в процесі надання банківських послуг і одержання прибутку домінує рух фінансового капіталу, переважно у формі залучення клієнтських коштів. Відповідно стосовно банків особливу увагу необхідно приділяти аналізу фінансових платежів і характеристикам грошових потоків: рівневі ліквідності, ризиків вкладень, оборотності наявних ресурсів, фінансової стійкості та їх платоспроможності. Аналіз виробничих показників, затрати, структура активів та управління ними тощо мають порівняно менше значення. Для господарюючих суб'єктів характерна зворотна картина: рух фінансових потоків виконує допоміжну функцію порівняно з виробничою діяльністю;
 - ✓ по-п'яте, особливо важливими для банку є методи ранньої діагностики неблагонадійних змін як у роботі клієнтів, так і у власній діяльності, що пов'язано з роботою банків із залученими коштами. Це означає, що банки мають змогу відтермінувати кризу ліквідності й платоспроможності за своїми зобов'язаннями. Отже, при праці з клієнтами банку важливо проводити стратегічний аналіз фінансових результатів як клієнтів, так і своєї діяльності.

Враховуючи зазначені особливості аналізу діяльності банків як суб'єктів кредитних відносин, розглянемо проблеми необхідності та доцільності кредитних відносин як із боку банку-кредитора, так і боржника – суб'єкта господарювання.

Необхідність кредиту і його параметри для господарюючих суб'єктів пов'язані, насамперед, із особливостями кругообігу обігових коштів.

У рамках загального кругообігу обігових коштів залежно від конкретних причин, мети і призначення її окремих частин можна визначити на-

ступні складові, що мають порівняно самостійний рух: частину обігових коштів, котрі обслуговують поточний кругообіг; частину коштів, які обслуговують суміжні кругообіги, тобто плавний перехід попереднього циклу в наступний; частину коштів, які обслуговують підприємства з випуску нових видів продукції, поліпшення якості виробів, що їх випускають, удосконалення технологій тощо. Призначення першої з них, найзначнішої за величиною, – забезпечення безперервності даного поточного циклу виробництва. Вона охоплює як резерв грошових коштів, так і запаси товарно-матеріальних цінностей для забезпечення неперервності ходу виробництва та реалізації окремого індивідуального кругообігу на період сфери обігу.

Виділення другої частини обігових коштів обумовлене не сезонністю виробництва, як у підприємств сезонних галузей виробництва, а пов'язане, головним чином, з достроковою поставкою сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, що приводить до утворення запасів понад потребу поточного циклу виробництва. Рух коштів, що авансовані в дані запаси, переривається, оскільки сформовані запаси товарно-матеріальних цінностей виробничо споживаються не в поточному виробничому циклі, а у подальших циклах виробництва. Не беручи участі в поточному виробничому циклі, призупиняючи свій рух на стадії виробництва, вони, однак, створюють необхідні умови для початку наступного циклу, а значить, забезпечують неперервність кругообігів авансованої вартості. Ці дві складові авансованої вартості об'єднує те, що вони обслуговують потребу поточного виробництва.

Третя частина авансованої вартості пов'язана зі забезпеченням підприємств із випуску нових видів продукції, поліпшенням якості виробів, удосконаленням технологій, разом із тим впливає на зниження частки коштів, необхідних для обслуговування поточного виробництва. Як показує практика, дана частина авансованої вартості стає постійним компонентом обігових коштів і її питома вага в їхньому обсязі може змінюватися. На кругообіг цієї частини впливають специфіка і характер технологічних операцій.

Потребу господарських суб'єктів у джерелах формування обігових коштів, а, відповідно, й участь кредиту визначають на підставі загальної потреби в обігових коштах і участі в їх формуванні обігового капіталу.

Потреба в позичкових коштах, враховуючи аналіз кругообігу обігових коштів, виникає внаслідок внутрішніх і зовнішніх факторів – як об'єктивних, так і суб'єктивних. Через недостатність власних коштів або різні терміни індивідуальних кругообігів, несвоєчасність надходження виручки від реалізації та інші внутрішні й зовнішні причини виникає потреба в додаткових джерелах фінансування.

Зовнішні причини зводяться до наступного: наявності та темпів інфляції, що часто призводить до «проїдання» або знецінення власних кош-

тів суб'єктів господарювання; стану економічного розвитку держави, тобто спаду або піднесення; структурної збалансованості економіки і платоспроможності економічних суб'єктів; фінансова ситуація в державі та інфляційний клімат тощо.

Отже, участь кредиту як джерела фінансування обігових коштів пов'язане зі збігом інтересів і боржника, і кредитора, які полягають в дотриманні умов кредитування, зокрема: наявність кредитних ресурсів у кредитора і можливість їх повернення боржником. Якщо перша умова пов'язана з роботою банку, його фінансовим станом, то друга залежить від платоспроможності та фінансового стану боржника, ефективного й цільового використання ним джерел формування обігових коштів. Таким чином, надаючи позику, банк має розраховувати насамперед на їх поверненість, яка значною мірою залежить від суми й терміну позики та особливостей її надання.

Використання позичкового капіталу як джерела авансування обігових коштів має як переваги, так і недоліки. Серед переваг наступне: проценти за користування позикою відносять на собівартість, на відміну від дивідендів, що є атрибутом власного, акціонерного капіталу, не оподатковують, окрім того, кредит є мобільним джерелом фінансування, тобто за рахунок кредиту підприємство може швидко збільшити авансовані кошти відповідно до поточних потреб кругообігу, а також заборгованість вигідна у період підвищення темпів інфляції, оскільки виплати за борговими зобов'язаннями здійснюються коштами меншої купівельної спроможності.

Недоліками у використанні кредиту як джерела фінансування обігових коштів є те, що зі збільшенням його питомої ваги підвищуються суми сплати процентів, а це значною мірою зменшує прибутковість господарюючих суб'єктів. З іншого боку, чим більша частка позичкових коштів у загальній структурі авансованого капіталу підприємства, тим більша сума відтермінованих платежів та, відповідно, ймовірність неспроможності сплати основного боргу й відсотків за ним. Отже, масштаби участі кредиту в джерелах фінансування обігових коштів мають бути зіставлені з обсягом власних коштів. У фінансовому менеджменті показником, що характеризує величину позичкового капіталу на одиницю власного, є коефіцієнт фінансового лівериджу. Теоретично даний показник не має перевищувати 1,0, у протилежному випадку, якщо одночасно кілька великих кредиторів вимагатимуть повернення грошей, підприємство може збанкрутувати.

Тому на практиці «основне правило для банкіра – не надавати в більшості випадків позики, розмір якої перевищує особистий внесок клієнта в його справу навіть у випадку, якщо банк має відповідне забезпечення».

Таким чином, масштаби одержаних позик мають бути зіставними з тими доходами суб'єктів відтворюючих процесів, які можна буде використати для послідовного повернення тимчасово позичених коштів.

Доцільність використання кредиту як зовнішнього джерела фінансування підприємницької діяльності пов'язана з вибором критерію ефективності його використання. На наш погляд таким критерієм може сповна слугувати рентабельність власного капіталу, а не недостатність власних джерел фінансування, як це використовують на практиці.

Можливість отримання, а тим більше можливість ефективного використання кредиту пов'язані з багатьма як загальноекономічними, так і внутрішньогосподарськими чинниками, але основним серед них є спроможність своєчасно повернути основний борг та відсотки за ним. Джерело повернення основного боргу – виручка від реалізації. При розрахунку можливості сплати відсотків за позичкою слід враховувати два варіанти – віднесення плати на собівартість виробництва або покриття відсотків за рахунок прибутку. За першого варіанту суб'єктові господарювання для повернення основного боргу і відсотків за ним достатньо мати будь-який обсяг прибутку, тобто рентабельність власного капіталу як показник ефективності виробництва має бути позитивним:

$$П / ВК > 0,$$

де $П$ – обсяг прибутку,
 $ВК$ – власний капітал.

За другого варіанту, тобто, коли позичкові відсотки сплачують за рахунок прибутку, слід врахувати, що їх сплачують після податкових платежів. Тобто,

$$С \cdot ПК < П - Сп,$$

де $Сп$ – ставка оподаткування;
 $С$ – процентна ставка за позиками;
 $ПК$ – обсяг позичкового капіталу.

Необхідність надання позик для банків впливає зі сукупності останніх, із виконанням їх функцій і, насамперед, трансформаційної, яка полягає в тому, що, мобілізувавши вільні грошові кошти одних суб'єктів ринку, банки передають їх різними способами (в т. ч. на кредитній основі) іншим суб'єктам. При цьому банки можуть змінювати терміни грошових капіталів, їхні розміри та фінансові ризики, але зі значною дохідністю для себе.

Враховуючи протиріччя між дохідністю і ризикованістю кредитних операцій, необхідність проведення останніх тісно пов'язана з практичною доцільністю банків. Так, якщо ризикованість кредитування для банку буде великою, а дохідність відповідно сумнівною через неповернення кредиту, то банк надасть перевагу в розміщенні коштів іншим способам – фондовій складовій, спекулятивним операціям тощо.

Отже, доцільність надання позик втілюється в досягнення двох цілей для банку: забезпечення повернення коштів у зазначений термін і сплата відсотків за їх користування. Якщо перша мета пов'язана з ефективністю використання кредиту боржником, то друга – з економічно обґрунтованою ціною кредиту, з одного боку, та фінансовим станом боржника, рентабельністю його власного капіталу – з іншого.

Зі сторони банку ціну кредиту встановлюють у двох площинах: із одного боку, величина процентної ставки не має провокувати додаткових збитків для банку через недостатню компенсацію затрат на кредитне обслуговування клієнтів; з іншого боку, вона має стимулювати зниження затрат банку щодо надання кредитів.

При встановленні процентної ставки комерційні банки використовують загальноприйняті стратегії ціноутворення, хоча з деякими модифікаціями. Всі ці стратегії можна поділити на три групи або напрямки: диференційне, конкурентне й асортиментне ціноутворення. За диференційного ціноутворення один і той самий кредит надають різним групам клієнтів під різну процентну ставку, яка може змінюватися залежно від сегмента ринку, кредитоспроможності клієнтів і терміну надання.

Конкурентне ціноутворення передбачає встановлення процентних ставок за позиками залежно від того становища, яке займає банк на кредитному ринку. Конкуренція проявляється і в географічному плані, коли процентні ставки в різних регіонах відрізняються залежно від ступеня розвитку як регіонів, так і місцевої кредитної фінансової сфери.

В асортиментних стратегіях встановлення процентних ставок використовують взаємозалежність цін на різні види кредитів. Правда, в окремих країнах стратегії ціноутворення неоднакові внаслідок застосування різних видів кредитів, таких, наприклад, як овердрафт. Особливість ціноутворення при овердрафті пояснюється зарахуваннями зі списаннями за єдиним рахунком, тобто кредитові залишки, за якими виплачують відсоток, можуть змінюватися дебетовими залишками, за якими проценти знімають. Але переважно структура кредитів і обслуговування боргу формується майже однаково. Банки, формуючи свої кредитні портфелі, пропонують клієнтам відповідно до їх кредитоспроможності певні види кредитів за відбірною процентною ставкою. Види кредитів та, відповідно, їхня вартість не є незмінними, а пристосовуються до зміни потреби в кредиті, економічних умов як загалом у країні, так і в регіонах.

Необхідність та доцільність кредитних операцій не є достатніми умовами практичної реалізації кредитних відносин. Останні більше залежать від можливості як надання кредиту, так і його продуктивного використання.

Для банків можливість надання позик пов'язана з наявністю кредитних ресурсів, їх поповненням у зв'язку з поверненням кредитів та попов-

нення останніх внаслідок отримання процентної маржі й, таким чином, збільшення власного капіталу, або залучення додаткових коштів у вигляді вкладів та депозитів, тобто утримання оптимального співвідношення між ліквідністю і дохідністю, які є однією з головних умов забезпечення надійності та фінансової стійкості комерційного банку.

Можливість отримання позик для суб'єктів господарювання пов'язана, насамперед, із особливостями кругообігу авансованої вартості, її високопродуктивного використання, тобто рентабельним процесом виробництва, а, отже, отриманням виручки та прибутку від реалізації кредитованого проекту й, особливо, їх обсягу, що забезпечив би повернення основного боргу та відсотків за користування цими коштами.

Отже, ефективність кредитування обумовлена взаємодією суб'єктів кредитних відносин стосовно взаємовигідного економічного співробітництва і правового забезпечення власних інтересів, що базоване на об'єктивних закономірностях руху кредиту. Урахування на практиці цих основ суб'єктами кредитування сприятиме підвищенню ролі кредиту в економічних процесах і його впливу на ефективність суспільного виробництва.

Fundamentals of credit relations implementation are scrutinized. Also common economic interests of these relations participants are analyzed. That are shown in production necessity, business expedience and financial possibility both on a creditor's sides. Concrete motivating factors are suggested concerning banks-creditors and obligators-economic

Keywords: *subjects of credit relations, credit process, credit relations.*

Рассмотрены основы реализации кредитных отношений как общность экономических интересов его участников, что проявляется в производственной необходимости, коммерческой деятельности и в финансовой возможности их со стороны как кредитора, так и должника. Предложены конкретные параметры этих мотивационных факторов относительно банков-кредиторов и субъектов хозяйствования-должников.

Ключевые слова: *субъекты кредитных отношений, кредитный процесс, кредитные отношения.*

Література

1. Гуцал І. С. Банківське кредитування суб'єктів ринку в трансформаційній економіці України – Львів: ВАТ «Біблос», 2001. – 244 с.
2. Зятковський І. В. Фінанси підприємств. Навч. посіб. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 248 с.
3. Ольшанський В., Олексієнко М. Кредит і кредитні правовідносини: економічна природа і практика законодавчого регулювання – К.: Козаки, 1996. – 144 с.
4. Спицын І. О., Спицын Я. О. Маркетинг в банку. – Тернополь: АО «Тарнекс»; К.: ЦММС «Пислайн», 1993. – 656 с.